

Hukukun Adaleti: Hakkaniyet

Yusuf KARAKOÇ¹

GİRİŞ

Adalet, insanlık tarihinde gerçekleştirilmesi/ulaşılması için çok farklı yol ve yöntemlere başvurulmuş bir kavramdır/idealdir. Adalet, hem kişilerin hem de toplumların var olmasını istedikleri bir hali-algıyı-olguyu ifade etmektedir. Adalet, hem kişiyi hem de toplumu ilgilendirmesinden dolayı, sosyal bilimlerin birçok alanıyla ilgili temel bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Adaletin hukukun bir temel kavramı olarak bilinmesine rağmen, belki adaletle ilgili olmak bakımından hukuk diğer alanların gerisinde kalmaktadır. Çünkü, hukuk tekil ilişkilerde adaletin tecellisini sağlayarak genelde adalete ulaşılmasına aracılık etmektedir. Oysa, diğer alanlarda genelden özele doğru bir adalet anlayışı vardır. Geneli ilgilendiren doğal olarak özeli ilgilendirenden daha yaygın bir algıya kaynaklık etmektedir. Adalet, siyaset felsefesi, ahlâkî, dinî ve iktisadî açıdan ele alınıp incelenmektedir. Hepsinin arayışı, bir toplumda yaşayan insanların nasıl bir *menfaat dengesi* içinde hayatlarını sürdürmeleridir. Bu bazen ikili ilişkiler bağlamında, bazen bir topluluk arasında, bazen bir ülkede yaşayanlar açısından bazen de dünyada yaşayanların tamamı yönünden ele alınmaktadır.

Bu çalışmada, adalet kavramının farklı alanlardaki anlamlarına kısaca

işaret edilmeye çalışılmaktadır. Zaten adalet kavramı için kullanılan terimlere bakıldığında ne kadar değişik alanların adalet ile ilgili olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın ana konusu ise, *hukukun adaleti* olarak nitelendirilmesi mümkün olan *hakkaniyet*dir

ADALET NEDİR?

Adalet, farklı alanların muhtemelen ortak, fakat farklı anlama gelen bir kavramıdır. İnsanlığın ulaşmak istediği bir ideal, kıvılcık değildir. Yaklaşıldıkça uzaklaşan, uzaklaştıkça ardından koşulan/kovalanan bir seraptır. İnsanlığın vuslat arzusu ile yanıp tutuştuğu bir hayaldir/hülyadır. Nedir denildikçe açılan, budur denildikçe, eksik kalan bir anlam manzumesidir.

Adalet, taraflar arasında bir menfaat dengesidir. Bu denge, bazen iki kişi/taraf arasında kurulur; bazen bir topluluk için oluşur; bazen bir ülkede yaşayanlar arasında kurulması gerekir; bazen de bütün insanlık içindir. İşte, dengenin nerede, ne zaman ve kimler arasında/kimler için kurul(acak ol)masına bağlı olarak adalet kavramı bazen nitelik; bazen de muhteva değiştirmeye başlar. Bu yüzden hemen her sosyal bilim dalının ayrı bir adaletinden söz edilmektedir. Siyaset, iktisat ve hukuk bu alanların başında gelmektedir. Ancak adalet, her

1 Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mali Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

şeyden evvel felsefenin bir kavramıdır. Meseleye belki öncelikle oradan başlamak gerekir. İşte bu aşamada din devreye girmektedir. Adaletin ne olduğu dinî bilgilerle bütünleştirme yapılmadan anlatılamaz ve anlaşılabilir. İlahî adalet, aslında dünyevî adaletin izahında denetleyici-tamamlayıcı bir unsur olarak devreye/araya girmektedir. Daha şimdiden adalet kavramının çok yönlü ve anlaşılmasının zor olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine de bu konuda çalışmak gereklidir ve çok zevklidir.

Adalet kavramı çoğu zaman mücerret-soyut olarak izah edilmektedir. Siyaset ve iktisat alanında adalet böyle bir yaklaşımla incelenmektedir. Hukuk ise, tekilden-cüz'den başlayıp çoğula-küllîye ulaşmaya çalışır. Tekil-cüz'i düzey hukuka özgü bir alanı oluşturur, ifade ederken, çoğul-küllî düzeyde aslında diğer sosyal bilim alanlarının adalet anlayışı ile benzeşmeye-bütünleşmeye başlar. Yukarılarda bir yerlerde bütün adalet kavramları tekleşmektedir. İşte o tekleşme aşaması-düzeyi felsefe-din düzeyidir.

Adaletin böyle bir tanımı ve tanıtımı var mıdır? Bilmiyorum. Olması gerektiğini düşünüyorum. Bu nedenle böyle bir denemeye girişiyorum.

Adalet nedir, sorusuna verilen en kestirme ve anlamlı cevap; Adalet, adalettir, cevabıdır.

İkinci soru, o halde adalet nedir, şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu soruya ise, herkes kendi açısından, kendi anlayışı doğrultusunda, kendi algısına, anlayışına, kavrayışına göre cevaplar üretmektedir. Bu bağlamda, şu ifadeler dökülmektedir, bir yoldan kaleminden.

Adalet,

- Kişi için, vicdanının doğru dediği şeydir.
- Toplum için, herkese hak ettiğinin verilmesidir.
- Hukuk için, uygun bir menfaatler dengesinin kurulmasıdır.
- Siyaset için, asgaride eşitlemektir.

Adalet,

- Denkleştirmedir,
- Paylaşmadır,
- Gözetmedir,
- Fırsat vermedir.

Adalet paylaşımıdır; hem ailede, hem mahallede, hem şehirde, hem ülkede, hem dünyada.

Adalet, vicdanın sesidir. Doğuştan gelen bir algıdır. Şahsa özgü ve çevre şartlarında şekillenir.

Gözetmedir. Başkasına ait olana el uzatmamaktır.

Hak edene hak ettiğini vermektir.

Ehil olmayı öne çıkarmaktır.

Desteklemedir. Eksik olanın tamamlanmasıdır.

Paylaşmadır; elindekini olmayan ile bölüşmedir.

Huzurdur; elimden geleni yaptım diyebilmektir.

Hak etmektir. Gayret etmektir. Sabretmektir.

Şükretmektir, payına düşene razı olmaktır. Elinde olanla yetinmektir. Elinde olanın kıymetini bilmektir.

Adalet, şikâyet etmemektir.

Adalet, günün sonunda elde edilen hasiladır.

Ömrün sonunda oluşan-biriken değerler toplamıdır.

Gayretin, kabiliyetin, alın terinin, göz nurunun karşılığı olanı alabilmektir.

Adalet, başkasının hakkını yemektir.

Adalet, gönül huzuru ile uyuyabilmektir.

Adalet, bencillik etmemektir.

Adalet, başkasına önceliği vermektir.

Adalet, sevebilmektir; saygı duymaktır.

Adalet, kalıcı olanı tercih etmektir. Geçici olana meyletmemektir.

Adalet, kendini bilmektir.

Adalet, olmaktır. Ölmeden önce ölebilmek; öldükten sonra da yaşayabilmektir.

Hak edenin hak ettiğine kavuşmasıdır.

Hakkı olmak her zaman haklı olmak anlamına gelmemektedir.

Mazlum ahı almamaktır. Vazgeçebilmek, helalleşebilmek, verebilmektir.

Hasılı, Adalet, Adalettir.

ADALET KAVRAMININ FARKLI ANLAMLARI

Hak – Hukuk – Adalet birbiriyle ilgili, bağlantılı, biri olmadan diğerrinin varlığından söz edilemez kavramlar olarak nitelendirilebilir. Hakkın ne anlama gel-

diği konusunda insanlık tarihi boyunca tartışmalar sona ermemiştir. Hak, hukukun temelidir. Hukuk, hakkı var etmek ve daim kılmak, korumak için vardır. Hak, çizilen bir haddir, bir sınırdır. Bu haddin, sınırın çizilmesi için bir başkasının varlığı gereklidir. Bir başkasının olmadığı yerde ve zamanda had çizmeye, sınır koymaya gerek yoktur. Kişi dilediğince yaşayabilir.

Adalet tanımı yapılır ve adaletin türlerinden söz edilir. Bu bağlamda, temeli Aristo'ya dayandırılan birtakım adalet tanımlamaları vardır. Dağıtıcı adaletten, denkleştirici adaletten, sosyal adaletten, somut olay adaleti denilen hakkaniyetten söz edilir.

Adalet siyaset felsefesinin, iktisadın, ilahiyatın ve en sonunda da hukukun bir kavramıdır. Siyaset felsefesi, toplum içinde yaşayan bireylerin âdil bir paylaşımına sahip olmasının gereğini ve yöntemlerini aramaktadır. Aslında adaletin hem tanımlanması hem de tanınması en zor olan alan siyaset alanıdır. Çünkü toplum içinde sayısı belirsiz insanlarla yine sayısı belirsiz insanlar arasında bir menfaatler dengesi kurmak imkânsızdır. Gerekli olması ise, ayrı bir tartışma konusudur. Toplum halinde/içinde yaşayan herkesin eşitlenmesi ne mümkün, ne uygun, ne de gereklidir. Ancak, herkesi kendine özgü şartlarına mahkûm etmek ya da terk etmek de gerekmemektedir. Dolayısıyla, korunmaya muhtaç kesimlerin desteklenmesi şarttır. Eşitlemek değil. Eşitlemek bir başka adaletsizlik halidir.

Özgü şartlar bir adaletsizlik hali midir? Bunun da tartışılması gerekir.

Çünkü, bu dağıtımın mutlak bir biçimde insan eliyle/aracılığıyla gerçekleşmediği bilinmektedir. Hem insanın vaziyet etmesi, hem de böyle bir hali kişinin kendi iradesi ile tek başına gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu itibarla, kişinin dünyaya geldiği hali bir ver(g)i olarak kabul etmek zarureti vardır. Bu halin kişinin kendi iradesinin dahli ile değiştirebildiği ana kadar özellikle desteklenmesi, belli bir seviyeye yükseltilmesi halinde kendi haline bırakılması gerekir. İlanihaye destekle ayakta tutmaya gayret etmek beleşçi bir kesimin oluşmasına yol açar. Bu desteğin nasıl sağlanacağı her şeyden önce yaşanılan toplumun kültürüne bağlıdır/kültürü ile ilgilidir. Kültür, din-ahlâk anlayışının bir hamulesidir. Bu değerler sistemi, yardımlaşma-dayanışma alışkanlığı-akışkanlığı sayesinde sağlanabilir. Bu yolla yeterli destek sağlanması halinde, devlet aracılığıyla destekleme zarureti ortadan kalkar. Şayet toplumun kendiliğinden destek sağlaması mümkün ve yeterli değilse, o zaman devletin devreye girmesi ve asgari düzeyde bir hayat standardını sağlaması şarttır. İşte *sosyal devlet* bunun için vardır. Bu destek, hiçbir zaman kişilerin/bireylerin her alanda-anlamda-yönden eşit hale getirilmesi demek değildir, seviyede olması gerekmez.

Kişilerin özgü şartlarını değiştirmeleri için gayret etmeleri, sabretmeleri ve hallerine şükür etmeleri, her hal ü kârda şikâyet etmemeleri gerekir.

Her yönüyle eşit imkân ve kabiliyetlere sahip kişilerden oluşan bir topluluğun toplum haline gelmesi mümkündür. Toplum olma ve toplum halinde yaşama, farklılıklarla mümkündür.

Farklılıklar, mutsuzluk, huzursuzluk ve silesi değildir; olmamalıdır. Farklılıklar kişilerin birbirine muhtaç olmasının ve silesidir-kaynağıdır. Mutsuzluk-huzursuzluk gerekçesi – kaynağı sevgisizlik ve saygısızlıktır. Sevgi ve saygının var ve yaygın olduğu toplumlar mutlu ve huzurlu toplumlardır. Bunu sağlamak gerekir. Dolayısıyla, siyasetin adaleti, din-ahlâk anlayışına dayanan ve onunla desteklenen bir adalet anlayışıdır. Tam bir eşitliğin sağlanması ne mümkündür, ne de gereklidir.

Hukuk Dışı Adalet

Hukukî Adalet

Dinî Adalet

İlahî Adalet

Dağıtıcı Adalet

Düzeltilici Adalet

Maddî Adalet-Şekli Adalet

Hukuk Adaleti –Ceza Adaleti

İktisadî Adalet

Siyasî Adalet

Liberal Adalet

Sosyal Adalet

Küresel Adalet

Toplumsal Adalet

Mübadele Adaleti

Usûlî Adalet

Somut Olay Adaleti (Hakkaniyet)

El Yordamı Adaleti

Toplam Adalet

Yukarıda sıralananlar adaletin değişik görünüşlerinden bazılarıdır. Bu sıralama bile adalet kavramı hakkında insanoğlunun kafasının ne kadar karışık olduğunu göstermeye yetmektedir. Adaletin görünüş biçimleri olarak adlandırılabilir bu sıralamanın eksik olduğunu kabul etmek gerekir. Bu sıralamaya başka adalet türlerini eklemek mümkündür.

EL YORDAMI ADALETİ – TOPLAM ADALET

El yordamı adaleti, aslında adaletin sağlanmasının yol ve yöntemi bilinmemesine rağmen, denk düşme sonucu menfaatler dengesinin yakalanması sayesinde ulaşılan adalettir. Bu durumda adaletle ulaşma bir tesadüf sonucu gerçekleşmektedir.

Yeni bir adalet türünden, algısından, kavramından daha söz edilmeye başlandığını ifade etmek gerekir; ***Toplam Adalet!***

Toplam adalet, yukarıda sayılan adalet türlerinin toplamını – sonucunu ifade etmektedir. Bir hukukî ilişkinin başından sonuna kadar geçen süreçte yaşanmış, algılanmış, hak edilmiş, uğranılmış zarar-yarar dengesinin ulaştığı/vardığı nihai değeri ifade etmektedir.

Bir insan ömrü boyunca, bazen haksızlığa uğrar; bazen itibar kazanır; hayatının sonuna gelince, kayıpların-kazançların karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan neticeyi toplam adalet olarak değerlendirmek mümkündür. Buna *net adalet*, *sonuç adaleti* de denilmek istenmektedir. Ancak, *toplam adalet* bir netleştirme; bir sonucu ifade etme işlevine sahip değildir. *Toplam adalet*, bir süreci; bir kesiti ifade etmektedir.

Bir toplum için toplam adaletten bahsedilebilir. Haksızlıklar, haklı durumlar toplamı toplam adaleti oluşturur. *Toplam adalet*, bir olayda haksızlığa uğrayanın bir başka olayda avantajlı hale gelmiş olması, toplumda bir dengenin kurulması-oluşması anlamına gelmektedir.

Ödenmesi gereken bir paranın ödenmemesi; ödenmemesi gereken bir paranın ödenmesi toplamda bir yükü ifade eder. Biri diğerini telâfi eder.

Toplam adalet, kendiliğinden oluşan bir sonuç olmak özelliğine sahiptir. Bu adaletle ulaşmak, doğrudan gerçekleşmez. Başka bir uygulama, yargılamanın sonucu olarak ortaya çıkar.

Hakkımız olup da ulaşamadıklarımız ile hakkımız olmadığı halde elde ettiklerimizin toplamı toplam adaleti oluşturur. Ödememiz gereken bir vergiyi ödemememiz; ancak başka bir zaman ve zeminde aslında olmayan bir vergiyi ödemek zorunda kalmamız bu toplam adaletin bir gereğidir.

Üzülmenin sevinme, yorulmanın dinlenme, kazanmanın kaybetme, ödemenin ödememe, gülmenin ağlama vb. ile karşılaştırılması sonucunda artakalan toplam adalettir. İnsan ve toplum hayatı için en önemli adalet toplam adalettir. Şayet toplam adalet olumlu bir sonucu ifade ediyorsa, bu sevinilecek bir durumdur. Olumsuz bir sonucu ifade ediyorsa, bunun düzeltilmeye ihtiyacı var demektir.

Sonuçtur-toplamdır anlamlı olan; parça değil. Bütüne ilişkin sonucun olumlu olması gerekir.

Hasılı, *toplam adalet*, *toplam mutluluk demektir*.

HUKUKUN ADALETİ: HAKKANİYET

Hukukî Düzenlemelerde Hakkaniyet Kavramı

1926 tarihli *Türk Kanunu Medeni*'nin 4'üncü maddesinde, «*Kanunun takdir hakkı verdiği ve icabı hale yahut muhik sebeplere nazaran hüküm vermeye mükellef tuttuğu hususlarda hâkim hak ve nasafetle hükmeder*» hükmü yer almaktaydı. *Kanunda* yer alan «*hak ve nasafet*» terimini, «*hakkaniyet ve nasafet*» olarak anlamak mümkündür. Bu maddede yer alan *hakkaniyet* ve *nasafet* terimlerinin, kural olarak, eş anlamlı oldukları kabul edilmektedir.

2001 yılında yürürlüğe giren *Türk Medenî Kanunu*'nun 4'üncü maddesinde aynı hüküm şöyle ifade edilmektedir: «*Kanunun takdir yetkisi tanıdığı veya durumun gereklerini ya da haklı sebepleri göz önünde tutmayı emrettiği konularda hâkim hukuka ve hakkaniyete göre karar verir*».

Türk hukukunda benimsenen *hâkimin hak ve nasafetle karar vermesi ilkesi*, soyut hukuk kuralının somut olaya uygulanmasındaki katılıkların ve sertliklerin bertaraf edilmesi ve somut olayın mahiyetine uygun şekilde karar verilmesinin sağlanması anlamına gelmektedir.

Hukuk kuralı *olması gerekeni* göstermektedir. Başka bir deyişle, hukuk kuralında *olması gereken* ile ilgili bir değer yargısı bulunmaktadır. Buna karşılık, açılan *dava*, hâkimden hukuk kuralının somut olaya uygulanması talebinden ibarettir. Hâkimin olaya hak ve nasafete uygun bir çözüm bulması demek, *olması*

gereken ile *olan* arasındaki karşıtlığın bertaraf edilmesi demektir. Bu şekilde hâkimden somut olaya uygun bir çözüm istenmektedir. Ancak, bu çözümün soyut kural çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Hakkaniyet ve Adalet Kavramlarının Karşılaştırılması

Bugünkü anlamda *hakkaniyet*, adaletin gerçekleştirilmesi için ileri sürülen ilkelerden birisidir. Başka bir deyişle, hukuk kuralı genel ve soyut bir kavram olduğu için bunun somut ve şahsa özgü bir olaya uygulanması halinde, haksız, âdil olmayan sonuçların ortaya çıkması mümkün ve muhtemeldir. Çünkü, gerçekten soyut ve genel bir hukuk kuralının belirli bir olaya uygulanmasında *mantıkî doğruluk (hukuka uygunluk)* sağlandığı halde, *adalete uygunluk (etik doğruluk)* sağlanamamış olabilir. Böyle bir durumda mantıkî doğruluğun, yani hukuka uygunluğun sağlanmış olmasının adaletin tecelli etmesi yönünden yetersiz kalması halinde, olayın özelliklerine göre, hakkaniyetin ve dolayısıyla adaletin sağlanması şarttır. O halde, kanunun belirttiği hallerde *hakkaniyet* soyut ve genel bir hukuk kuralının somut bir olaya uygulanması sırasında, olayın özellikleri nedeniyle ortaya çıkabilecek adaletsizliğin ortadan kaldırılarak adalete uygun bir çözüm bulunabilmesi için düşünülmüş bir iyileştirme aracıdır. Amaç, hakkaniyet ve dolayısıyla adaleti sağlamaktır. Bunun için hakkaniyete *somut olay adaleti* de denilmektedir.

Hakkaniyet kavramı, *adalet* kavramının tamamlayıcısıdır. Nitekim, her ikisi de aynı amacın gerçekleştirilmesi hizmet etmektedir. Ancak, *adalet* hukuk kurallarına hâkim olan en yüksek bir ahlâkî düşünceye dayanan bir duyguyu ve haklılığı sağlayan hukukî bir ilkeyi ifade ettiği halde, *hakkaniyet* somut olayın özellikleri gözönünde tutularak şahsa özgü adaletin gerçekleştirilmesi için uygulamada başvurulmuş hukukun iyileştirme araçlarından birisidir. *Adalet* kavramı ahlâk ve haklılıkta en uygun olan ideali bulmaya çalışırken, *hakkaniyet* düşünceyi olayın özelliklerini ve olaydaki menfaat dengesini gözönünde tutarak, somut olaydaki hukukî uyumsuzluğa en uygun gelecek çözüm yolunu bulmaya yarayan bir araçtır. Kısacası *hakkaniyet*, adalete aykırı sonuç doğuran hukuk kuralını değiştirmemekte; fakat soyut bir hukuk kuralının somut bir olaya uygulanması sonucunda adalete uygun bir sonucun ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

DEĞERLENDİRME

Hukukun adaleti, kişiler arası özel (hukuk) ilişkiler(in)de sağlanan adaletler toplamından oluşmaktadır. Genel olarak, âdil bir hukuk düzeni böyle sağlanır ve anlam kazanır. Dolayısıyla, siyasetin adaleti genelden özele doğru gelişimi-girişimi; hukukun adaleti ise, özelden genele doğru bir yönelişi-tamamlanışı ifade etmektedir. Bu nedenle, hukukun adaleti temelde *somut olay adaleti-hakkaniyet* şahsa/ilişkiye özgü adalet şeklinde tecelli eder. Bunun anlamı, ilişkinin tarafları arasında uygun-mümkün bir menfaat dengesinin kurulması-sağlanmasıdır. Bu anlayışın-kavrayışın yaygınlaşması-yerleşmesi, kalıcı hale gelmesi sayesinde ve

ölçüsünde âdil bir hukuk düzeninden sözü edilebilir.

Menfaat dengesinin ne anlam ifade ettiği ve nasıl kurulduğu-sağlandığı konusunun açıklığa kavuşturulması gerekir. Menfaat, kişinin (lehine) hak ettiği bir sonucun doğması anlamına gelmektedir. Menfaat dengesi, menfaatin, ait olana verilmesi-sağlanması; fazla ya da eksik verilmemesidir. Karşı taraf için de aynı şey geçerlidir. Aynı zamanda birine hak ettiği-sahip olduğu teslim edilirken karşı tarafa da zarar vermemek şarttır. Başka bir deyişle, karşı tarafın hak ettiğini-sahip olduğunu ne eksik ne fazla teslim etmek gerekir. En çok iyinin tesbitine gayret edilmelidir. Kişi kendisi için istemediğini başkası için de istememelidir; başkasına zarar vermemelidir. Öncelikle, ilişkinin taraflarının birbirine zarar vermemesi gerekir. Şayet zarar verilirip verilmediği tartışma konusu olursa, bunu tesbit ve teslim etme mevkiinde olan hâkimin-hakemin taraflardan hiçbirine zarar vermemesi şarttır.

Vicdanî kanaatin düzgün ve dürüst oluşmasının zemini oluşturulmalıdır. İyi insan, ehil uzman yetiştirilmelidir. İyi-olumlu güzel örnekler çoğaltılmalıdır. Aç gözlülük yükselen değer olmamalıdır. Sosyal düzen kuralları değersizleştirilmemelidir. Mutlu ve huzurlu bir toplumun inşa edebilmesinin onların hepsine birlikte uyulması halinde mümkün olduğu unutulmamalıdır. Yargının her derde deva olma özelliği olmadığı bilinmelidir. Hak yemenin bir ahlâksızlık olduğu; hak yiyenden/ah alandan o haksızlığın er ya da geç mutlaka çıktığı unutulmamalıdır. Nitekim, *alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste*

Adalet,

- İnsanlığın kızıl elması; toplumların tek teselli kaynağı;
- Menfaatlerin dengelenmesi;
- Gözyaşlarının dinmesi ve gönüllerin sükûna ermesi sebebi-neticesidir.
- Düşmanlarımıza tek borcumuz; başkalarından zorla isteyeceğimiz tek arzumuzdur.
- Dünya nimetlerinin paylaşılmasında gözetilmesi gereken ölçü;
- Temeli/asgarisi eşitlik. Adaleti, asgari eşitlik olarak tanımlamak mümkündür.
- Bozulan dengenin kurulması; verilen/uğranılan zararın tazmini/giderilmesi;
- Harcanan emeğin karşılığını alması/bulması;
- İşlenen suçun karşılığı; suçlunun cezasını görmesidir.

Aslında adalet *olsa olsa* ile ölçülebilen/takdir edilebilen/verilen bir değer (hükmü) dir. Adalet, ölçülebilen bir şey değildir. Adalet, vicdan huzurudur. Yeryüzünde bunun mutlak olanı yoktur. Nihayetinde, zamana-zemine-kişiyetoplumaya-olaya göre farklılaşabilmekte; muhatabın şahsına bağlı hale gelebilmektedir. Adalet arayışı, bir ortalama-yı/orta yolu bulma girişimidir. Temeli budur. Somut olayın özelliği, bu ortalama-ya uyabilir; biraz farklılaştırabilir. Ancak, bu ortalama-yı tamamen bertaraf edemez.

Adalet, elle tutulamaz; gözle görülemez; hissedilir. Adalet hissi uyandıran kararlar-kanunlar-uygulamalar kabul edilir; bunlara uyulabilir; bunlar uygula-

nabilir. Aksi halde, kimin kararı, nasıl bir kanun, ne tür bir uygulama olursa olsun kabul edilmez; uyulmaz; uygulanmaz. Nitekim, insanlık tarihi adalet arayışının tarihidir. Adalete ulaşmak için neredeyse denenmedik/başvurulmadık yol ve yöntem kalmamıştır. İlk insanların adaleti gerçekleştirmek için uyguladıkları yöntemler bugün vahşet olarak nitelendirilebilir. Ancak, onlar uygulandıkları dönemde belki uygun bulunmakta; normal karşılanmakta idi. Zarar ancak aynı tür bir karşılıkla giderilmelidir. Fazlası-başkası zarar vermektir. Ölçüyü kaçırmak için, müeyyideyi kişinin kendisinin değil devletin uygulaması gerekir.

Son Söz Yerine

*Adalet, insanlık tarihinin sonsuzluk özlemidir. Yaklaştıkça uzaklaşan, tamam dedikçe eksik kalan bir idealdir. Onu arayış sonsuza (kıyamete) kadar devam edecektir. Adalet, her somut durumda yeniden inşa edilen bir değerdir. Gerçek adalet, somut olay adaletidir. Somut olay adaletlerinin toplamı, her bir fert, her bir toplum, her bir kurum için **toplam adaleti** oluşturmaktadır. İşte bu sonuç, adalet hakkında yapılacak değerlendirmeler için temel alınacak veriyi oluşturmaktadır.*

KAYNAKÇA

Kitaplar

- **AGTAŞ**, Özkan; Ceza ve Adalet, (Metis Yayınları), İstanbul 2013.
- **AKTAŞ**, Sururi; Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi, (Liberte Yayınları), Ankara 2001.

- **ARAL**, Vecdi; Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine, 6. Bası, (Filiz Kitabevi), İstanbul 1991, (Hukuk Bilimi).
- **ARAL**, Vecdi; Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları, (On İki Levha Yayınları), İstanbul 2012, (Hukuk Felsefesi).
- **ARAL**, Vecdi; Toplum ve Adaletli Yaşam, (Filiz Kitabevi), İstanbul 1988, (Adaletli Yaşam).
- **ARAL**, Vecdi; Beklediğimiz ve Bizden Beklenen Adalet, (Legal Yayıncılık), İstanbul 2014.
- **ÇEÇEN**, Anıl; Adalet Kavramı, 2. Basım, (Gündoğan Yayınları), İstanbul 1993.
- **DİNÇKOL**, Abdullah; Hukuka Giriş, Onuncu Baskı, (Der Yayınları), İstanbul 2014.
- **DOĞAN**, Aysel; Küresel Açlık Sorunu ve Sosyal Adalet, (Dergah Yayınları), İstanbul 2011.
- **ERDOĞAN**, Mustafa; Hukuk ve Adalet, (Hukuk Yayınları), Ankara 2017, (Erdogan, Hukuk ve Adalet).
- **ESENER**, Turhan; Hukuka Giriş, 11. Baskı, (Vedat Kitapçılık), İstanbul 2015.
- **GÜRİZ**, Adnan; Hukuk Başlangıcı, 17. Baskı, (Siyasal Kitabevi), Ankara 2016, (Hukuk Başlangıcı).
- **GÜRLER**, Sercan; Ahlâk ve Adalet, (Legal Yayıncılık), İstanbul 2007.
- **HAHNEL**, Robin (Çev. Yavuz ALOGAN); İktisadi Adalet ve Demokrasi, (Ayrıntı Yayınları), İstanbul 2006.
- **HÜNLER**, Solmaz Zelyüt; Rawls ve MacIntyre İki Adalet Arasında, (Vadi Yayınları), Ankara 1997.
- **İŞIKTAÇ**, Yasemin; Hukuk Başlangıcı, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, (Filiz Kitabevi), İstanbul 2015.
- **KOCAOĞLU**, Mehmet; John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramlar, (İmaj Yayınevi), Ankara 2014, (John Rawls).
- **KOCAOĞLU**, Mehmet; Robert Nozick Adalet Teorisi ve Temel Kavramlar, (İmaj Yayınevi), Ankara 2014, (Robert Nozick).
- **ÖKTEM**, Niyazi/**TÜRKBAĞ**, Ahmet Ulvi; Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet, Üçüncü Basım, (Der Yayınları), İstanbul 2003.
- **ÖZTÜRK**, Armağan; Liberal Adalet, (Doruk Yayıncılık), İstanbul 2013.
- **PEFFER**, R. G. (Çev. Yavuz ALOGAN); Marksizm, Ahlâk ve Toplumsal Adalet, (Ayrıntı Yayınları), İstanbul 2001.
- **RAWLS**, John (Çev. Gül EVRİN); Halkların Yasası ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması”, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), İstanbul 2003, (Hakların Yasası).
- **RAWLS**, John (Çev. Vedat Ahsen COŞAR); Bir Adalet Teorisi, (Phoenix Yayınevi), Ankara 2017, (Adalet Teorisi).
- **ROUSSWLET**, Marcel (Çev. Adnan CEMGİL), Adalet Tarihi, (Remzi Kitabevi), İstanbul ty.
- **ROY**, Arundhati (Çev. Zehra SAVAN); Sonsuz Adaletin Muhasebesi, (Everest Yayınları), İstanbul 2005.
- **SAĞLAM**, Rabia; Liberalizm Adalet ve Ütopya, (Legal Yayıncılık), İstanbul 2008.
- **SANDEL**, Michael J. (Çev. Mehmet KOCAOĞLU); Adalet Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?, 2. Baskı, (Bin-Bang Yayınları), Ankara 2013.

- **SCHMIDTZ**, David (Çev. Hayrettin ÖZLER); *Adaletin Unsurları, (Liberte Yayınları)*, Ankara 2010.
- **SMITH**, Adam (Çev. Ahmet Celiloğlu); *Hukuk Üzerine, (Pinhan Yayıncılık)*, İstanbul 2018.
- **SOLOMON**, Robert C. (Çev. Ertuğ ALTINAY); *Adalet Tutkusu, (Ayrıntı Yayınları)*, İstanbul 2004.
- **TORUN**, Yıldırım; *Ronald Dworkin'in Hukuk ve Siyaset Felsefesinde Adalet Eşitlik ve Özgürlük Sorunu, (Savaş Yayınevi)*, Ankara 2008, (Ronald Dworkin).
- **UYGUR**, Gülriz; *Hukukta Adaletsizliği Görmek, (Türkiye Felsefe Kurumu)*, Ankara 2013.
- **GÜRKAN**, Ülker; “Sosyal Adalet”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 115-124*).
- **KUÇURADİ**, Ioanna; “Adalet Kavramı”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 39-48*), (Adalet Kavramı).
- **MUMCU**, Ahmet; “Günümüzde Türk Hukuk Uygulamasında Adalet Kavramının Yeri”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 145-169*).
- **ÖZCAN**, Mehmet Tefrik; “Hukuk İdeolojisi: Adalet Sorununa Sosyolojik Bir Yaklaşım”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 85-114*).

Makaleler

- **AKILLIOĞLU**, Tekin; “Adalet Kavramı ve İnsan Hakları”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 49-57*).
- **ARAL**, Vecdi; “Bir Adalet Bilimi Olarak Hukuk Bilimi”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 59-73*), (Adalet Bilimi).
- **ERDOĞAN**, Mustafa; “Özgürlük, Adalet, Refah”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 171-193*), (Adalet).
- **GÜRİZ**, Adnan; “Adalet Kavramının Belirsizliği”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 7-37*), (Adalet Kavramı).
- **ÖKÇESİZ**, Hayrettin; “Hukuk ve Adalet Üstüne Duygular”, (Doğu Batı, Yıl: 4, S. 13, Kasım, Aralık, Ocak 2000, s. 225-230).
- **ÖKTEM**, Niyazi; “Adalet Kavramı ve Sosyal Realite”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 75-83*).
- **SAVAŞ**, Vural; “Ekonomik Haklar, Refah Devleti ve Adalet Üstüne Bazı Düşünceler”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 125-136*).
- **TÜRKBAĞ**, Ahmet Ulvi; “Postmodernite ve Hukuk İdealleri: Adalet, Hukuk Devleti”, (Doğu Batı, Yıl: 4, S. 13, Kasım, Aralık, Ocak 2000, s. 200-211).
- **YÜCEL**, Mustafa T.; “Adaletsizlik Duygusu”, (Ed. Adnan GÜRİZ, *Adalet Kavramı, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 137-144*).